

Макаренко Наталія Костянтинівна –
викладач кафедри криміналістики Національ-
ної академії Служби безпеки України

ОКРЕМІ АСПЕКТИ ДОКАЗУВАННЯ ВИННОСТІ ОБВИНУВАЧЕНОГО ТА МОТИВІВ ЗЛОЧИНУ, ПЕРЕДБАЧЕНОГО СТ. 305 КРИМІНАЛЬНОГО КОДЕКСУ УКРАЇНИ

Розглянуто деякі аспекти доказування винності обвинуваченого та мотивів злочину, передбаченого ст. 305 Кримінального кодексу України.

Рассмотрены некоторые аспекты доказывания виновности обвиняемого и мотивов преступления, предусмотренного ст. 305 Криминального кодекса Украины.

Some aspects of finishing of guilt of defendant and reasons of the crime foreseen to the item 305 of the Criminal code of Ukraine telling are considered.

Ключові слова: доказування; винність обвинуваченого; мотиви злочину.

Статтю 305 Кримінального кодексу (КК) України передбачено відповідальність за вчинення контрабанди наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів. Протидію цьому виду контрабанди не можна вважати ефективною без використання наукових напрацювань з питань особливостей доказування, зокрема, правового змісту обставин, передбачених ст. 23 і 64, а в окремих випадках – ст. 417 та 433 Кримінально-процесуального кодексу (КПК) України.

Відповідно до вимог п. 2 ст. 64 КПК України, обов'язковим елементом доказування під час провадження досудового розслідування і судового розгляду у кожній кримінальній справі є винність обвинуваченого у вчиненні злочину і мотиви злочину. З огляду на це, встановлення обставин учинення контрабанди наркотичних засобів, психо-

тропних речовин, їх аналогів або прекурсорів вимагає повного доказування й цих обставин.

Зміст поняття "винність обвинуваченого" не розкрито в жодному нормативно-правовому акті, що створює певні проблемні ситуації під час правозастосування. Тому для суб'єктів, які проводять кримінальний процес, неабиякого значення набуває встановлення об'єктивних ознак цього правового явища.

Дослідженню змісту доказування присвячені роботи Р. С. Белкіна, Л. Владімірова, А. І. Вінберга, В. В. Гевка, Ю. М. Грошевого, В. Я. Дорохова, С. М. Стахівського, М. С. Строговича, М. А. Чельцова-Бebutова, С. А. Шейфера та інших вчених. Водночас особливості доказування винності особи, яка вчинила злочин, передбачений ст. 305 КК України, не були предметом уваги науковців. Отже, для юридичної науки актуальним є вироблення теоретичних напрацювань з відповідних питань. Тому метою статті є з'ясування змісту винності обвинуваченого як обставини, що підлягає доказуванню у справах про контрабанду наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів.

Законодавство України відносить визначення поняття "вина", яке дається у ст. 23 КК України. Відповідно до положень цієї норми, виною є психічне ставлення особи до вчиненої дії чи бездіяльності, передбаченої Кримінальним кодексом, та її наслідків, виражене у формі умислу або необережності.

У науці кримінально-процесуального права домінуючою є позиція, згідно з якою винність особи пов'язують із кримінально-правовим поняттям вини. Так П. П. Михайленко під винністю обвинуваченого як обставиною, що підлягає доказуванню, розуміє умисне або необережне вчинення особою, яка притягається до кримінальної відповідальності, суспільно небезпечного і протиправного діяння, з приводу якого ведеться розслідування, за відсутності обставин, що виключають кримінальну відповідальність [1, с. 84].

Проте існує й думка, що винність не можна пов'язувати виключно з кримінально-правовим змістом поняття вини. Останнє є загальнотеоретичним розробленням кримінально-правової моделі відповідальності, тимчасом як винність має конкретизуючий характер, урахуовуючи характеристики особи, причетної до вчинення злочину.

П. Ф. Пашкевич зазначає, що в розумінні винності під час мотивування вироку акцентуються увага на доказуваності вчинення злочину певною особою [2, с. 142].

О. В. Смирнов та К. Б. Калиновський вважають, що поняття винності особи у вчиненні злочину охоплює дві групи обставин:

а) причетність особи до вчинення злочинного діяння, тобто безпосереднє вчинення його окремою особою;

б) наявність вини – психічного ставлення особи до власної протиправної поведінки та її наслідків, яка має форму умислу або необережності.

Окрім вини, на думку науковців, у кожній кримінальній справі підлягає встановленню мотив вчинення злочину, тобто безпосередня внутрішня спонукальна причина злочинного діяння (користь, помста, наркозалежність, сексуальні прагнення тощо). Мотив має бути встановлений незалежно від того, охоплюється він відповідним складом злочину чи ні, оскільки без цього неможливо повною мірою визначити ступінь суспільної небезпеки злочину та особи винного [3, с. 183].

Варто погодитися із сталою позицією, що поняття “винності” визначається через наявність таких структурних елементів, як: фізична осудна особа, яка вчинила протиправне діяння; досягнення цією особою віку кримінальної відповідальності на час учинення злочину; притаманність для неї передбаченої законом про кримінальну відповідальність певної форми вини та її наслідків [4, с. 137].

Разом з тим, при доведенні винності, окрім з’ясування ознак суб’єктивної сторони складу злочину, неможливо не враховувати ознаки суб’єкта злочину, що є спонукальними до перших.

Суб’єктом злочину, передбаченого ст. 305 КК України, відповідно до положень, наведених у ст. 18 – “Суб’єкт злочину” – КК України, може бути фізична осудна особа, яка його вчинила у віці, з якого, відповідно до КК України, може наставати кримінальна відповідальність. Так, досліджуючи типові ознаки суб’єкта цього злочину, можна в конкретному випадку визначити мотиви, приводи та підстави.

Контрабанда, передбачена ст. 305 КК України, є умисним злочином з формальним складом. При цьому, умисел може бути лише прямим. Тобто особа під час учинення цього злочину усвідомлює не лише факт переміщення предмета злочину через митний кордон, а й бажає цього. Мотиви контрабанди можуть бути різними й на кваліфікацію не впливають.

Внутрішня побудова будь-якої форми вини складається із інтелектуального та вольового моментів. Доведення інтелектуального моменту цього виду виду злочинів полягає у фіксації процесуальним шляхом факту усвідомлення винним того, що своїми діями він чинить переміщення через митний кордон України (поза митним контролем або з приховуванням від митного контролю) таких об’єктів, як: наркотичні засоби, психотропні речовини, їх аналоги або прекурсори.

Доказування вольового моменту умислу полягає у встановленні того, що особа бажала здійснити таке переміщення, тобто чинила це навмисно.

Таким чином, слідчий чи орган дізнання повинні зібрати інформацію, що в подальшому використовуватиметься як підтвердження таких обставин:

1) розуміння особою факту здійснення переміщення певних речей через митний кордон України поза митним контролем або з приховуванням від митного контролю (або замаху на це);

2) усвідомлення того, що ці речі є наркотичними засобами, психотропними речовинами, їх аналогами або прекурсорами (предметами контрабанди, передбаченої ст. 305 КК України);

3) бажання того, щоб злочинні дії були доведені до кінця.

Аналізуючи кримінальні справи, порушені за ст. 305 КК України, можна навести приблизний перелік доказів, якими можуть бути встановлені відповідні обставини. Ними можуть бути:

показання свідків, підозрюваних, обвинувачених, потерпілих;

висновки експертів;

речові докази;

документи-докази, складені співробітниками Державної митної служби України та Державної прикордонної служби України під час фіксації обставин учинення контрабанди.

Злочин, передбачений ст. 305 КК України, як обов'язковий ознаки суб'єктивної сторони має на увазі тільки вину. Як уже зазначалося, мотив і мета є факультативними ознаками та безпосередньо на процес кваліфікації не впливають.

Водночас, відповідно до вимог п. 2 ст. 64 КПК України, мотив підлягає обов'язковому встановленню у процесі доказування.

Учиняючи контрабанду наркотичних засобів, як правило, особи керуються такими мотивами:

корисливими – для збуту та наживи (у деяких випадках задля поліпшення матеріального стану в умовах фінансової кризи);

здоволення власних потреб щодо споживання наркотичних засобів;

забезпечення або полегшення вчинення іншого злочину (чи інших злочинів).

Як уже зазначалося, мета вчинення злочину не є обов'язковою ознакою його складу, передбаченого ст. 305 КК України. Мотиви та мета вчинення злочину можуть бути різноманітними. Про обов'язкове встановлення мети вчинення цього виду контрабанди не йдеться й у ст. 64 КПК України. Проте мету необхідно встановлювати й досліджувати поряд із мотивами вчинення злочину. Адже точне встановлення та дослідження мети вчинення контрабанди, передбаченої ст. 305 КК України, є запорукою правильності здійснення кримінально-правової кваліфікації суспільно небезпечного діяння. Зокрема, це може бути підставою для перекваліфікації дій винного за сукупністю злочинів.

Відповідно до вимог п. 3 Постанови Верховного Суду України "Про практику призначення судами кримінального покарання" від 24 жовтня 2003 р. № 7, досліджуючи дані про особу підсудного, суд повинен з'ясувати:

його вік;

стан здоров'я;

поведінку до вчинення злочину як у побуті, так і за місцем роботи та навчання;

його минуле (зокрема, наявність не знятих чи не погашених судимостей, адміністративних стягнень);

склад сім'ї (наявність на утриманні дітей та осіб похилого віку), його матеріальний стан тощо.

У деяких юридичних джерелах вживається й термін "особа злочинця" в аспекті щодо її встановлення. Як правило, відзначається два напрями щодо встановлення особи злочинця:

1) передбачається здобути дані про особу невідомого злочинця за залишеними ним слідами на місці злочину, у свідомості свідків та з інших джерел для його подальшого встановлення та залучення до сфери кримінального судочинства;

2) досліджується вже встановлена особа підозрюваного або обвинуваченого для одержання вичерпної інформації про нього, як можливого злочинця.

Із наведеного вище, зрозумілим є те, що поняття терміна "дані про особу злочинця" є ширшим, ніж "суб'єкт злочину". До змісту першого входять деякі інші дані про винного, які його характеризують як громадянина, члена суспільства, представника соціальної групи, члена сім'ї, працівника тощо. Зрозуміло, що їх можна отримати лише після встановлення конкретної особи. До цього моменту можна вести мову про загальні риси, характеристики неконкретизованої особи, наприклад, про її освіту, професійні навички, стать, вік, етнічне походження тощо. Способи одержання таких даних визначені в КПК України, ними є процесуальні дії. Зокрема, підтвердженням віку підозрюваного або обвинуваченого є документи, які посвідчують особу: паспорт громадянина України, закордонний паспорт громадянина України, військовий квиток тощо. Визначення віку особи має принципове значення у разі сумнівів щодо досягнення нею 16-річного віку.

Відповідно до вимог п. 5 ст. 76 "Обов'язкове призначення експертизи", експертиза призначається обов'язково для встановлення віку підозрюваного або обвинуваченого, якщо це має значення для вирішення питання про його кримінальну відповідальність і якщо про це немає відповідних документів і неможливо їх одержати.

Стан здоров'я може бути предметом уваги особи, яка провадить дізнання, слідчого, прокурора та суду у двох аспектах: 1) щодо визначення психічного стану підозрюваного, обвинуваченого чи підсудного, за наявності у справі даних, які викликають сумнів щодо його осудності (п. 3 ст. 76 КПК України); 2) щодо визначення стану, пов'язаного зі здоров'ям, віком особи тощо, який може бути визнаний обставиною, яка пом'якшує покарання, як-от: вік від 16 до 18 років (п. 3 ч. 1 ст. 66 КК України); стан вагітності (п. 4 ч. 1 ст. 66 КК України); наявність хвороби, яку можна розглядати й як причину тяжких особистих, сімейних чи інших обставин (п. 5 ч. 1 ст. 66 та ст. 84 КК України); вплив сильного

душевного хвилювання, викликаного неправомірними або аморальними діями потерпілого (п. 7 ч. 1 ст. 66 КК України). Стан здоров'я може бути визначений, як правило, шляхом проведення експертизи, долученням довідок за місцем лікування, показаннями лікарів, які здійснювали лікування, а також близьких родичів та знайомих. Так у справах про злочин, передбачений ст. 305 КК України, доволі часто використовуються можливості наркологічної експертизи у встановленні в обвинуваченого наркологічної залежності.

Поведінка як у побуті, так і за місцем роботи та навчання особи до вчинення нею злочину, як правило, з'ясовується шляхом одержання характеристик за місцем роботи або навчання – від адміністрації підприємства, установи, організації, навчального закладу, за місцем проживання – від дільничного та ЖЕКу. Склад сім'ї встановлюється, як правило, шляхом одержання відповідної довідки (відповіді на запит) із паспортного відділення за місцем проживання. На підставі одержаних даних з'ясовується наявність на утриманні підозрюваного чи обвинуваченого неповнолітніх, осіб похилого віку й інших осіб, на яких поширюється його опіка чи піклування. Зокрема, встановлення наявності дітей віком до трьох та семи років у жінок може мати вирішальне значення відповідно до вимог ст. 79 та 83 КК України.

Водночас перевіряється перебування особи на відповідних криміналістичних й інших об'єктах, через які встановлюється наявність судимостей (не знятих чи не погашених), адміністративних стягнень, тобто певних ознак, які характеризують минулу поведінку.

Зауважимо, що можливість встановлення даних про особу стає реальною лише після визначення місць, де ці дані можуть зберігатися. Якщо це, наприклад, місце проживання особи, то в ньому можуть бути "сконцентровані" відомості як про особисте життя людини, так і про можливу причетність до вчинення злочину. Шляхи фіксації таких відомостей передбачені у чинному КПК України, це можуть бути, насамперед, слідчі дії. Так, провівши огляд чи обшук у житлі або іншому володінні особи, можна встановити та зафіксувати у відповідному протоколі дані про наявність технологічних та технічних можливостей здійснення підготовки до вчинення контрабанди або виготовлення її предметів.

У цьому аспекті слід окремо зауважити про таку процесуальну дію, як накладення арешту на майно. С. А. Шейфер вважає, що за своїми цілями накладення арешту на майно є організаційно-розпорядною дією, яка проводиться для того, щоб забезпечити невідчуження майна. Після накладення арешту право розпоряджатися певним майном призупиняється до вирішення справи судом. Шляхом накладення арешту на майно забезпечується цивільний позов і можлива конфіскація майна. Це є головним і єдиним призначенням вказаної процесуальної дії. Під час накладення відповідного арешту складається протокол, до якого додається опис. Уважалося, що дані, визначені

у такому протоколі, можуть свідчити про спосіб життя обвинуваченого. Але автор погоджується з тим, що використання як джерела доказу у справі протоколу накладення арешту на майно є "побічним результатом проведення цієї процесуальної дії, який свідчить, скоріше всього, про те, що слідчий не застосував належного прийому доказування" [5, с. 24]. Тому таку процесуальну дію не можна вважати складовою процесу отримання доказів у справах про контрабанду, передбачену ст. 305 КК України. Вона має інше призначення у кримінальному судочинстві.

Відомості про громадян збираються та акумулюються різними державними органами, установами (органами внутрішніх справ, бюро технічної інвентаризації, органами реєстрації актів громадського стану, медичними установами, органами реєстрації прав на нерухоме майно та угод і ним, органами реєстрації юридичних осіб тощо) та структурами інституту приватного права (мобільними компаніями, недержавними освітніми, навчальними, медичними, юридичними установами тощо). Так приводами до відібрання та фіксації даних особистого характеру є факти: народження людини; одержання нею документів, що посвідчують особу; поступлення на роботу; звернення до медичних установ з метою одержання лікувальних послуг; купівля майна; створення суб'єктів господарювання тощо.

В аспекті отримання чи надання об'єктивної характеристики особи слід зазначити, що персональні дані можна також розглядати як інформацію про неї. Характерною ознакою цієї інформації є те, що вона попередньо фіксується на матеріальному носіїві.

До персональних даних належать біографічні чи пізнавальні та особистісні характеристики. Такими можуть бути відомості: про сімейний, інтимний, соціальний, службовий та фінансовий стан, освіту, професію, стан здоров'я, усиновлення, розлучення, особисті звички, нахили, майновий стан та джерела прибутків, наявність прав на інтелектуальну власність, залучення до сфери адміністративного чи кримінального судочинства тощо. Так, персональні дані можна віднайти та витребувати за місцем реєстрації автомобілів (у разі наявності та реєстрації транспортного засобу), на якому перевозилися предмети контрабанди; реєстрації тимчасового чи постійного проживання осіб, причетних до її вчинення; за місцем реєстрації юридичних осіб та інших суб'єктів підприємницької діяльності, які забезпечували документальне "прикриття" переховування наркотичних засобів; за місцем відкриття та обслуговуванням розрахункових рахунків, на які надходили кошти, використані для підготовки до злочину, тощо.

Отже, ми дійшли таких висновків:

використання новітніх знань щодо можливостей ідентифікації особи у навколишньому світі, поєднаних із традиційними методами виявлення слідів злочину дозволяє вдало вирішувати питання, які сто-

сяються дослідження винності обвинуваченого у вчиненні злочину, передбаченого ст. 305 КК України, та мотивів його вчинення;

зібрані під час розслідування відомості про обвинуваченого, його злочинну поведінку та винуватість утворюють фактичну доказову базу для прийняття обґрунтованих правових рішень у кримінальній справі;

установлення розглянутих суб'єктивних обставин учинення контрабанди наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів має суттєве значення для процесу доказування, до якого слід ставитися виважено і відповідально, використовуючи здобутки: кримінального процесу, кримінального права, криміналістики й теорії оперативно-розшукової діяльності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Следственная работа органов внутренних дел / [под общ. ред. П. П. Михайленко]. – К. : РИО МВД УССР, 1971. – 163 с.

2. Пашкевич П. Ф. Объективная истина в уголовном судопроизводстве / П. Ф. Пашкевич. – М. : Гос. изд-во юрид. лит., 1961. – 166 с.

3. Смирнов А. В. Уголовный процесс : учебник для вузов / А. В. Смирнов, К. Б. Калиновский ; под общ. ред. А. В. Смирнова. – СПб. : Питер, 2006. – 699 с.

4. Костін М. І. Обставини, що підлягають встановленню та доказуванню у розслідуванні легалізації (відмиванні) доходів, одержаних злочинним шляхом : монографія / М. І. Костін, В. В. Саєнко. – К. : Дія, 2005. – 184 с.

5. Шейфер С. А. Следственные действия. Основания, процессуальный порядок и доказательственное значение / С. А. Шейфер. – Самара : Самар. ун-т, 2004. – 228 с.